

Katalikybė: etika, socialinis vaidmuo

TOMO AKVINIEČIO ŽMOGAUS LAISVĖS TEORIJOS TYRIMAI XX AMŽIUJE (I STRAIPSNIS)

Lina Šulcienė

Kauno technologijos universitetas
Filosofijos ir kultūrologijos katedra
Gedimino g. 43, LT-3006 Kaunas
Tel./faks. 8 27 32 37 47

Straipsnyje apžvelgiami Tomo Akviniečio laisvės teorijos tyrimai XX amžiuje. Pirmiausia aptariami Tomo prigimtinio įstatymo sampratos, arba jo etikos statuso, tyrimai. Tai tyrimai, orientuoti į žmogaus laisvės problemos sprendimo prielaidas. Čia analizuojama, kiek pagrįsta tradicinė neotomistinė pozicija laikyti Akviniečio etiką prigimtinio įstatymo teorija, o prigimtinių įstatymų – laisvos žmogaus veiksenos principu. Kita straipsnyje apžvelgiama kryptis – bendroji jo laisvės ir laisvos žmogaus veiksenos teorija. Analizuojamas labai platus problemų spektras, apimantis laisvo veiksmo struktūrą, valios ir intelekto santykį.

Raktažodžiai: Tomo Akviniečio etika, žmogaus laisvės problema, neotomizmas.

1. Prigimtinio įstatymo vieta Tomo etikoje

Tradicškai (ši tradicija susiformavo jau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, trečiojo tomizmo atgimimo pradiniam etape) Tomo etika priskiriama prigimtinio įstatymo teorijai. Nėgana to, nemaža dalis tyrinėtojų kelia Tomą į prigimtinio įstatymo tradicijos centrą ir laikojį, Johno M. Finniso žodžiais tariant, „paradigminiu“ jos teoretiku.¹ Tokiame kontekste prigimtinis įstatymas vadinamas laisvos žmogaus veiksenos principu. Praktiniai sprendimai

laikomi dedukuojamais iš pirmųjų praktinio proto principų. O šie savo ruožtu kildinami iš žmogaus prigimties ir jo polinkių refleksijos. Tačiau tuomet problemiška darosi kalbėti apie žmogaus veiksmų laisvę.

XX šimtmečio viduryje standartinę, arba tradicinę, Tomo etikos interpretaciją imama kvestionuoti. Vieni tyrinėtojai ima laikyti ją nepakankama.² Kiti tvirtina, kad tomistinė moralė yra nekvestionuojamai autonomiška, o moralinis žmogaus veiksmas totaliai priklauso nuo jo paties, kad prigimtinis įstatymas nėra

¹ J. M. Finnis. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1980. P. 28.

² Šios pozicijos laikosi tokie garsūs Tomo minties tyrinėtojai kaip K. Rahner, J. Pieper, J. M. Finnis, taip pat R. P. Sullivan O. P., C. Steel ir kt.

principinis moralinio veiksmo veiksnys, kad jis vaidina nors ir būtiną, tačiau šalutinį vaidmenį.³

Taigi daugelis tyrinėtojų užsibrėžė permašyti Tomo etikos statusą, analizuodami jo prigimtinio įstatymo sampratą ir jo vietą laisvoje žmogaus veiksenoje. Tiesa, jie patys šią problemą formulavo labai įvairiai: kaip suderinamas prigimtinis, būtinas valios gėrio siekimas ir jos laisvė;⁴ koks būtinumo ir laisvės santykis žmogaus veiksenoje;⁵ ar galima Tomo etiką laikyti natūralistine⁶ prigimtinio įstatymo teorija⁷ ir pan. Apžvelgsime šiuos tyrinėjimus.

1949 metais Williamas R. O'Connoris paskelbė straipsnį apie prigimtinių žmogaus polinkių į gėrį, kuriame kvestionavo tradicinę Angeliškojo Daktaro komentatorių poziciją.⁸

³ Taip mano É. Gilson, G. G. Grisez, V. J. Bourke, T. S. Hibbs, M. D. Nelson, M. Gogacz, S. Swieżawski ir kt.

⁴ R. P. Sullivan. Natural Necessitation of the Human Will // *The Thomist*. 1951, No. 3; É. Gilson *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*. London: Victor Gollancz LTD, 1957.

⁵ A. C. Pegis. Necessity and Liberty: an Historical Note on St. Thomas Aquinas // *The New Scholasticism. Journal of American Catholic philosophical Association*. 1941. No. 1.

⁶ G. G. Grisez. *Contraception and the Natural Law*. Milwaukee: Bruce Publ. Co., 1964 ir *The First Principles of Practical Reason // Aquinas. A Collection of Critical Essays*, ed. A. Kenny. London, 1970; J. M. Finnis. *Natural Law and Natural Rights* ir *Fundamentals of Ethics*. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 1983; C. Steel. Natural Ends and Moral Ends // *Finalité et intentionnalité: doctrine thomiste et perspectives modernes*. Paris-Leuven, 1992.

⁷ J. Walgrave. Reason and Will in Natural Law // *Lex et libertas. Freedom and law according to St. Thomas Aquinas*. Ed. by L. J. Elders SVD and K. Hedwig. Roma, Pontificia Accademia di S. Tomasso e di religione Cattolica, 1987. T. S. Hibbs. *Principles and Prudence: The Aristotelism of St. Thomas's Account of Moral Knowledge // The New Scholasticism*. 1987. No. 3. L. Dewan St. Thomas. *Our Natural Lights, and the Moral Order // Angelicum*. 1990. No. 3. M. D. Nelson. *The Priority of Prudence. Virtue and Natural Law in St. Thomas Aquinas and the Implications for Modern Ethics*. Pennsylvania, University Park: The Pennsylvania State University Press, 1991.

⁸ W. R. O'Connor. The Natural Desire for Happiness // *The Modern Schoolman*. 1949. No. 26. P. 91–120.

Atsiliepdamas į jį, domininkonas Robertas P. Sullivanas O. P. 1951 metais pateikė tominę prigimtinio įstatymo interpretaciją, kurioje siekiama patikrinti, kiek teisėtas šis prigimtinio įstatymo nuvainikavimas.⁹ Tuo tikslu autorius kreipiasi į „žymiuosius Tomo komentatorius“: kardinolą Kajetaną, šv. Tomo Joną, Silvestrą iš Feraros (Sylvester Ferrariensis), analizuoja paties Tomo tekstus prigimtinio valios funkcionavimo terminais, ir nors nepadarė išvadės apie prigimtinio įstatymo teorijos nepakankamumą ir nepajėgumą būti moralinės veiksenos teorija, tačiau suformuoja prielaidas tokiai išvadai. Pasak jo, veiksmo vykdymo atžvilgiu valia yra absoliučiai laisva santykiaudama su bet kuriuo objektu, tuo tarpu veiksmo specifikacijos atžvilgiu ji determinuota tik bendrybių lygmenyje (t.y. Dievo atžvilgiu, kai palaimingame Jo regėjime siela būtinai jo siekia). Taigi prigimtinis įstatymas reiškiasi tik viena, prigimtine valios funkcija: būtinu bendrojo gėrio siekimu. O žmogaus veiksmas negali būti suprojektuotas tik į ją.

Tačiau tais pačiais, 1951, metais publikuotoje knygoje *Man and the State* Jacques Maritainas pateikia kieta, tradicinę, „juridinę“ Tomo etikos interpretaciją.¹⁰ Pasak jo, visi antriniai prigimtinio įstatymo principai būtinai siejasi su pirmuoju principu: „Gėrio dera siekti ir jį daryti, o blogio reikia vengti“. Jie esą bendri ir nekintami.¹¹

1957 metais Étienne'as Gilsonas veikale *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas* formuluoja prigimtinio įstatymo ir laisvos žmogaus veiksenos suderinamumo idėją.¹²

⁹ R. P. Sullivan. Natural Necessitation of the Human Will // *The Thomist*. 1951. No. 3.

¹⁰ J. Maritain. *Man and the State*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.

¹¹ Ten pat. P. 90.

¹² É. Gilson. *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*. London: Victor Gollancz LTD, 1957.

Žmogus turi laisvo veikimo erdvę, joje jis yra visiškai autonomiškas, tačiau ši erdvė vis dėlto apribota įstatymo. Įstatymas yra tarsi žmogaus subsistencijos pamatas. Žmogaus laisvės erdvė yra labai plati, tačiau ji atsiremia į prigimtinių būtinumą, kuris nėra paliktas žmogaus dispozicijai: „Žmogus, kaip ir visas universumas, yra dieviškojo įstatymo subjektas. Jis, be to, apdovanotas valia, kurios dėka gali paklusti jo tvarkai arba sukilti prieš ją. Tačiau tai, ar ši tvarka yra, ar ne, ar veiksmai realizuojami universume, ar ne, nuo jo nepriklauso. Dievas gali palikti žmogaus valiai pagarbą įstatymui, tačiau negali palikti jai galimybės atsakyti įstatymo dėl savo įgeidžio, nes įstatymas yra dieviškosios tvarkos išraiška“.¹³

Tomo etikos principų permąstymas buvo žymaus jo minties tyrinėtojo Germaino G. Grisezo rūpestis. Tai rodo 1964 ir 1965 metais pasirodę jo veikalai *Contraception and the Natural Law*¹⁴ ir *The First Principles of Practical Reason*¹⁵ kuriuose siekiama išvaduoti Tomo etiką nuo natūralistinės jos interpretacijos.

Visai priešinga linkme juda Johannesas Messneris 1965 publikuotoje knygoje *Social Ethics*.¹⁶ Moralinių žmogaus principų pamatu ir šaltiniu jis laiko „visą žmogaus prigimties realybę“, kurią, pasak jo, sudaro empirinė, faktinė žmogaus būtis drauge su „psichinių ir fizinių prigimties instinktų nužymėtais tikslais“.¹⁷

¹³ Ten pat. P. 269.

¹⁴ G. G. Grisez. *Contraception and the Natural Law*. Milwaukee: Bruce Publ. Co., 1964.

¹⁵ G. G. Grisez. *The First Principles of Practical Reason*. Šis veikalas buvo parašytas 1965 metais, po to perspausdintas knygoje *Aquinas. A Collection of Critical Essays*. Ed. A. Kenny. London, 1970. Iš jos ir cituojama: P. 340–382.

¹⁶ J. Messner. *Social Ethics*. St. Louis and London: B. Herder Book Co, 1965.

¹⁷ Ten pat. P. 18.

Jam antrina R. A. Armstrongas kitais, 1966, metais išleistame veikale *Primary and Secondary Precepts in Thomistic Natural Law Teaching*.¹⁸ Išsamioje ir profesionaliai parašytoje¹⁹ studijoje jis atstovauja tipiniam, vadinamajam standartiniam, arba tradiciniam, požiūriui. Praktinį pažinimą Armstrongas prilygina spekuliatyviu, konkrečių praktinių sprendimų suformavimą – tiesioginiam jų dedukavimui iš pirmųjų praktinio proto principų, žinomų iš prigimties, ir tokiu būdu Tomo moralės teoriją paverčia legalistine etika.

Tokią pat tradicinę poziciją 1967 metais pristato Danielas J. O’Connoris knygoje *Aquinas and Natural Law*.²⁰ Kaip ir dauguma jo pozicijos šalininkų, Tomo prigimtinių įstatymo teoriją ir normatyvinius moralės principus jis kilkina iš intelektualiai suvokiamų esminių žmogaus savybių. Pasak jo, žmogaus moralės teorijos pamatas yra samprata, kad žmogaus prigimtis gali būti apibrėžta specifinių esminių atributų terminais.²¹

Tačiau 1967 metais Niujorke išleistoje P. Edwardso redaguotoje *The Encyclopedia of Philosophy* Vernonas J. Bourke teigia, kad priskirti Tomo moralės teoriją prigimtiniam įstatymui nėra nei vienintelė, nei geriausia jo etikos interpretacija.²²

Per du paskutiniuosius XX a. dešimtmečius kilo nauja Tomo etikos ir prigimtinių įstatymo

¹⁸ R. A. Armstrong. *Primary and Secondary Precepts in Thomistic Natural Law Teaching*. The Hague, 1966.

¹⁹ R. A. Armstrongas stengiasi preciziškai laikytis paties Tomo tekstų, neįveda jokių papildomų samprotavimų Akviniečio tekstus analizuojama chronologine tvarka, neieškodamas belaikės ir beerdvės „bendrosios“ Tomo pozicijos prigimtinių įstatymo klausimu.

²⁰ D. J. O’Connor. *Aquinas and Natural Law*. London, 1967.

²¹ Ten pat. P. 15.

²² *The Encyclopedia of Philosophy*. Ed. P. Edwards. New York: Macmillan, 1967. Vol. 8. P. 112.

santykio tyrinėjimų banga. 1980 metais žymus ir autoritetingas Tomo minties tyrinėtojas Johnas M. Finnisas publikavo knygą *Natural Law and Natural Rights*,²³ o 1983 metais – *Fundamentals of Ethics*.²⁴ Jis Tomo etiką laiko prigimtinio įstatymo teorija. Pasak jo, pirminiai Tomo etikos principai glūdi prigimtiniame įstatyme. Tačiau jis atmeta visuotinai priimtą požiūrį į vadinamąją prigimtine etiką ir eina visiškai nauja kryptimi. Jis nemėgina kildinti „privalau“ iš „yra“. Pasak jo, nekildinami yra ir pirmieji praktinio proto principai.²⁵ Tai esą neišrodomos privalomybės, kurios „nurodo ne į žmogaus prigimtį, bet į žmogaus gėrį. Nuo Akviniečio etinio diskurso pradžios iki pabaigos pirminės kategorijos yra 'gėris' ir 'protin-gumas'; 'prigimtis' jo etikos požiūriu tėra spekuliatyvus priedas, kurį įveda metafizinė refleksija“.²⁶ Pasak Finniso, moralinio teisingumo ar klaidingumo klausimas apeliuoja ne į žmogaus prigimtį, bet į jo protingumą. Ne teorinis žvilgsnis į žmogaus prigimtį ir jos pamatinius polinkius galėtų pasakyti mums, kurių moralinių gėrybių turėtume siekti. Tik mąstydami praktiškai, galvodami, ką daryti, ką turėti, kaip būti, atsakome į šį klausimą.²⁷ Taigi prigimtinių įstatymą priskirdamas praktinio proto sričiai, Finnisas interpretuoja Tomo moralės teoriją kaip griežtai „etinę“ etiką.

1987 metais paskelbtame straipsnyje J. Walgrave'as O. P. išdėsto iš esmės tokią pat

poziciją kaip ir Finnisas.²⁸ Jis pripažįsta, kad Tomo etika yra prigimtinio įstatymo teorija ir siūlo prigimtinių įstatymą suprasti kaip tam tikrą praktinio proto padarinį.

Tais pačiais 1987 metais Thomas S. Hibbsas publikuoja straipsnį, kuriame oponuoja populiariai ir paplitusiai R. A. Armstrongo pozicijai.²⁹ Jis nesiekia perinterpretuoti Tomo prigimtinio įstatymo teoriją. Jo pozicija radikalesnė negu Finniso ir Walgrave'o. Jis ieško Tomo etikai kito, aristotelinio, pagrindo ir siekia įrodyti, jog ji iš esmės esanti dorybių teorija. Pasak Hibbso, prigimtinis įstatymas Tomo etikoje vaidina pagalbinį vaidmenį, Tomo moralės teorija nėra deduktyvi, joje jis atsisako mokslinio silogizavimo ir, be to, pats yra skeptiškai nusiteikęs dėl epistemologinio prigimtinio įstatymo statuso. Hibbsas teigia, kad būtent iš Aristotelio perimta dorybių teorija pakoreguoja ir eliminuoja tariamą Tomo etikos legalizmą. Taigi ši etika esanti dorybių etika ir iš esmės aristotelinė.

1990 metais Lawrence'as Dewanas O. P. mėgina apsvarstyti Tomo etikos pagrindų problemą. Straipsnyje „St. Thomas, Our Natural Lights, and the Moral Order“ jis polemizuoja su Finnisu.³⁰ Dewanas pripažįsta, kad pastaruoju metu „viešąją polemiką persunkė tomistinės etikos pradinių taškų keitimasis“, tačiau nemato tam pakankamo pagrindo. Jis oponuoja Finniso „etinės“ etikos interpretacijai ir tvirtina, kad Tomo etika esanti prigimtinio

²³ J. M. Finnis. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1980.

²⁴ J. M. Finnis. *Fundamentals of Ethics*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1983.

²⁵ J. M. Finnis. *Natural Law and Natural Rights*. P. 33–34.

²⁶ Ten pat. P. 36.

²⁷ J. M. Finnis. *Fundamentals of Ethics*. P. 12.

²⁸ J. Walgrave. Reason and Will in Natural Law // *Lex et libertas. Freedom and law according to St. Thomas Aquinas*. Ed. by L.J. Elders SVD and K. Hedwig. Roma, Pontificia Accademia di S. Tomaso e di religione Cattolica, 1987. P. 67–81.

²⁹ T. S. Hibbs. Principles and Prudence: The Aristotelism of St. Thomas's Account of Moral Knowledge // *The New Scholasticism*. 1987. No. 3.

³⁰ L. Dewan. St. Thomas. Our Natural Lights, and the Moral Order // *Angelicum*. 1990. No. 3.

įstatymo teorija, kurios principai kildinami iš metafizinės tikrovės refleksijos. Tomo etiką grindžianti jo metafizika. Pirmieji prigimtinio įstatymo principai esą formuluojami metafizinės refleksijos pagrindu. Prigimtinio įstatymo pamatas esą sprendiniai apie prigimtį, o prigimtis, arba būtybė, yra pirmas intelekto suvokiamas objektas. Analizuojant moralinę žmogaus veikseną, prigimtinis įstatymas yra ne tik jos pagrindas, bet ir pamatinis jos principas. Juk prigimtis, ontologiškai determinuojantis dalykas, turi daugiau būties negu tokie ontologiškai determinuojami dalykai kaip veiksmai ar pasirinkimai.³¹

Radikaliai priešingos pozicijos laikosi Markas D. Nelsonas 1991 metais publikuotoje knygoje *The Priority of Prudence. Virtue and Natural Law in St. Thomas Aquinas and the Implications for Modern Ethics*.³² Jis mano, kad modernioji Tomo etikos kritika nukreipta ne į autentišką Tomo mąstymą, o į standartines ir plačiai paplitusias Tomo prigimtinio įstatymo interpretacijas. Jis eina Hibso pėdomis ir išsamiai pagrindžia tokią pačią kaip ir šio poziciją. Pasak Nelsono, Tomo etiką derėtų laikyti ne prigimtinio įstatymo teorija, o dorybių etika ir pagrindinį vaidmenį joje skirti supratingumo dorybei (*prudentia*). Jo nuomone, svarbiausią vaidmenį Tomo moralės teorijoje vaidina „supratingasis“, ne „prigimtinis“ mąstymas. Todėl klaidinga ją suprasti prigimtinio įstatymo terminais. Įstatymai ir malonė esą išoriniai žmogaus veiksenos principai, vidiniai jos principai – įpročiai ir dorybės.

³¹ Ten pat. P. 286.

³² M. D. Nelson. *The Priority of Prudence. Virtue and Natural Law in St. Thomas Aquinas and the Implications for Modern Ethics*. Pennsylvania, University Park: The Pennsylvania State University Press, 1991.

Kiek nuosaikesnės pozicijos laikosi Carlos Steel, 1992 paskelbusi straipsnį, skirtą moralinių ir prigimtinių tikslų bei jų santykio analizei.³³ Ji stoja į Finniso, Grisezo ir Walgrave'o gretą, manydama, kad vis dėlto Tomo etiką derėtų laikyti prigimtinio įstatymo teorija, tačiau šios etikos natūralizmą ji siekia perkelti į kitą, aukštesnę, racionalumo lygmenį. Analizuodama perskyrą tarp tikslų, ji atranda, kad prigimtiniai ir moraliniai tikslai Tomo teorijoje siejasi tik akcidentiškai. Moralinės veiksenos matą ir principą ji perkelia į praktinį protą. Būtent praktinis protas realizuoja moralinės veiksenos sąryšį su prigimtiniais tikslais ir principais. Prigimtinis įstatymas praktinio proto dėka, pasak jos, yra tarsi suvidujinamas. Jis esąs racionalizuotas prigimtinis žmogaus polinkis į galutinį tikslą. Vadinasi, prigimtinių įstatymą Steel redukuoja į tam tikrą praktinio proto funkcionavimą, ir tuomet jis tampa aktuali moralinės veiksenos principu.

Taigi Tomo etikos statuso tyrinėjimai pasiskirsto į keturias grupes. Pirmajai grupei priklauso tie, kuriuose laikoma, a) kad Tomo etika yra prigimtinio įstatymo teorija, b) kad praktinio proto principai kildinami iš žmogaus prigimties refleksijos ir c) kad praktinis mąstymas tapatinamas su spekuliatyviuoju. Tai vadinamoji tradicinė, arba standartinė, Tomo moralės teorijos interpretacija (Jacques Maritain, Johannes Messner, R. A. Armstrong, Daniel J. O'Connor, Lawrence Dewan). Antrajai grupei priklauso tyrinėtojai, pripažįstantys visus išvardintuosius teiginius, išskyrus paskutinįjį (c). Praktinį mąstymą jie atiduoda žmogaus laisvos valios dispozicijai ir sprendžia laisvos valios ir prigimtinio

³³ C. Steel. *Natural Ends and Moral Ends // Finalité et intentionnalité: doctrine thomiste et perspectives modernes*. Paris–Leuven, 1992.

įstatymo suderinamumo problemą (Robert P. Sullivan O. P., Etienne Gilson). Trečiajaj grupei priklausantys tyrinėtojai pripažįsta tik pirmąjį iš išvardintųjų teiginių (a): Tomo etika yra prigimtinio įstatymo teorija. Praktinio proto principų jie nekildina iš žmogaus prigimties refleksijos. Šiuos principus protas suvokia per tam tikrą „intelektinę intuiciją“, pačius savaime. Taigi prigimtinis įstatymas realizuojamas laisvo veiksmo racionalume. Taigi jis tampa laisvo veiksmo principu, nes toks principas visų pirma yra praktinis protas (Germain G. Grisez, John M. Finnis, Vernon J. Bourke, J. Walgrave O. P. ir Carlos Steel; nors Finnisas profesoriauja Oksforde, regis, galima sakyti, kad šis požiūris – Liuvono tomistinės mokyklos atstovų pozicija). Pagaliau ketvirtoji, moderniausia, jauniausia ir radikaliausia, kryptis visiškai atmeta Tomo etikos kaip prigimtinio įstatymo teorijos sampratą ir grindžia ją aristoteline dorybių teorija. Laisvo veiksmo principu paskelbiama supratingumo dorybė. Klausimas apie jos ir laisvos valios santykį būtinai atsakomas praktinio proto labui; valia čia vaidina nežymų ir pagalbinį vaidmenį (Thomas S. Hibbs, Mark D. Nelson).

2. Tomo laisvės samprata ir laisvos žmogaus veiksenos teorija

Akivaizdu, kad šie tyrinėjimai orientuoti ne į žmogaus laisvės problemos sprendimą, o veikiau į jos sprendimo prielaidas: Tomo moralės teorijos principus. Todėl laisvės problematika juose neartikuliuojama. Ji aptariama antroje, gerokai didesnėje tyrinėjimų grupėje. Čia analizuojamas labai platus problemų spektras. Pirmiausia – Tomo požiūris į žmogaus laisvės šaltinį, ar pagrindą.³⁴

³⁴ M. M. Childress, É. Gilson, J. J. Daly C. S. J., G. P. Klubertanz S. J., K. Riesenhuber.

Kadangi žmogaus laisvės problemą Akvinitis redukuoja į jo veiksmų laisvės problemą, arba į jo sielos galių prigimties, jų objektų ir veiksmų, pagaliau jų tarpusavio sąveikos kontekstą, tai Tomo laisvės teorijos tyrinėjimuose keliami šie klausimai ir problemos:

laisvo veiksmo metafizinės struktūros klausimas;³⁵

liberum arbitrium galios problema;³⁶

valios ir intelekto sąveikos laisvame žmogaus veiksmo problema sykiu su klausimu apie Tomo voliuntarizmą ar intelektualizmą;³⁷

valios būtino polinkio į gėrį ir žmogaus laisvės suderinamumo, arba praktinio sprendimo racionalumo ir jo laisvės suderinamumo, problema.³⁸

XXšimtmečio pradžioje pasirodė Tomo veikalų datavimo tyrimai. Jie paskatino nebetraktuoti Tomo kūrybinio palikimo kaip beerdvės ir belaikės medžiagos. Jį imta tyrinėti chronologiškai ir reflektuojant istorinį to meto kontekstą. Iš tokio metodologinio persiorientavimo gimė idėja, (ypač gyvai diskutuojama³⁹) apie Tomo mąstymo pokyčius moralinės veiksenos klausimu. Šiose diskusijose iškilto klausimas apie Tomo požiūrį į žmogaus

³⁵ H. J. Renard S. J., G. P. Klubertanz S. J., S. T. Pinckaers O. P., É. Gilson, R. G. Doherty O. P., J. Walgrave O. P., J. M. Finnis.

³⁶ D. O. Lottin O. S. B., B. Lonergan S. J., G. P. Klubertanz S. J., É. Gilson, J. Lebacqz S. J., D. M. Gallagher, T. J. Tekippe.

³⁷ G. Smith S. J., H. J. Renard S. J., G. P. Klubertanz S. J., M. M. Childress, R. Z. Lauer, M. J. Farelli, S. T. Pinckaers O. P., J. Lebacqz S. J., R. G. Doherty O. P., A. E. Wingell, G. Verbecke, L. Dewan O. P., P. Lee, J. Walgrave O. P., D. M. Gallagher, W. J. Thompson, D. Westberg.

³⁸ A. C. Pegis, D. M. Gallagher.

³⁹ D. O. Lottin O. S. B., B. Lonergan S. J., G. P. Klubertanz S. J., M. M. Childress, R. Z. Lauer, J. Lebacqz S. J., G. Verbecke, S. T. Pinckaers O. P., H.-M. Manteau-Bonamy, O. M. Pesch, J. B. Korolec, T. J. Tekippe, J. M. Stebbins, D. Westberg.

laisvės ribas, į jo valios santykį su galutiniu tikslu.⁴⁰

Nors visos nurodytos temos ir problemos glaudžiai susijusios, o ir patys tyrinėtojai dažniausiai tuo pat metu svarsto kelias iš išvardintų problemų, dėl tyrimų gauso sugrupuosime juos į tris grupes. Pirmiausia aptarsime tuos, kuriuose keliama iš neoscholastikos paveldėta metafizinės laisvo veiksmo struktūros problema ir sprendžiami su ja glaudžiai susiję valios ir intelekto sąveikos, *liberum arbitrium* galios bei Tomo voliuntarizmo ir intelektualizmo klausimai. Po to imsime Tomo mąstymo pokyčio idėjos, gimusios ir karštai diskutuojamos XX šimtmetyje. Pagaliau – pokyčio teorijos pagimdytų diskusijų dėl valios santykio su galutiniu tikslu ir bendrosios Tomo laisvės sampratos.

A. Laisvo veiksmo struktūros, valios ir intelekto santykio problemų tyrinėjimai

Pirmiausia tai Charleso Billuart O. P. 1895 metais išleisto veikalo *Cursus Theologiae juxta mentem Divi Thomae* ketvirtasis tomas. Čia pateikta *Summae Theologicae Prima Secundae* 6–18 klausimų interpretacija, virtusi vadinauoju tradiciniu laisvo veiksmo struktūros paaiškinimu – dvylikos elementarių intelekto ir valios veiksmų schema:⁴¹

- 1) paprastas supratimas,
- 2) paprastas noras,
- 3) sprendimas, jog tikslas pasiekiamas,
- 4) intencija,
- 5) svarstymas,
- 6) sutarimas,

⁴⁰ D. O. Lottin O. S. B., M. M. Childress, É. Gilson, J. J. Daly C. S. J., V. J. Bourke, B. Lonergan S. J., G. Verbecke, P. Lee, T. J. Tekippe, J. M. Stebbins.

⁴¹ Ch. Billuart. *Cursus Theologiae juxta mentem Divi Thomae*. Vol. IV. Paris, 1885.

- 7) sprendimas apie priemones,
- 8) pasirinkimas,
- 9) įsakymas,
- 10) naudojimas,
- 11) intelekto taikymas vykdamas,
- 12) džiaugsmas.

Visi šie veiksmai ontiniu ir chronologiniu požiūriu sudaro nuoseklią seką, vientisą fenomeną – laisvą žmogaus veiksmą.

Antroji studija yra 1914 metais grupės katalikiškų universitetų dėstytojų sudarytas 24 tezių sąrašas, kuris esą reprezentuoja Tomo filosofinę poziciją. Šį darbą aprobavo popiežius Pijus X, o publikavo Šventoji Studijų Kongregacija (*Sacra Studiorum Congregatio*).⁴² 21-oji tezė pateikia Tomo laisvės sampratą. Pernelyg lakoniškai: „Valia eina po intelekto, ji nėra pirmesnė jo atžvilgiu. Ji būtinai linksta į tai, kas jai pateikta kaip gėris, būtinai patenkinantis jos siekimą. Tačiau tarp daugelio jos siekimui siūlomų gėrybių, jas atrinkdama, nusprenddama, ji pasirenka laisvai. Vadinasi, pasirinkimas eina po galutinio praktinio sprendimo. Tačiau norint, kad sprendimas būtų galutinis, jį turi padaryti valia“.⁴³ Teisingai teigiama 1967 metais Niujorke išleistoje *The Encyclopedia of Philosophy*, kad tiek ši, tiek visos 24 tezės reprezentuoja nelankstų ir konservatyvų tomizmą.⁴⁴ Su juo ir su tradicine laisvo veiksmo struktūros samprata teko galvoti moderniau mąstantiems XX šimtmečio Tomo minties tyrinėtojams.

Jėzuitas Gerardas Smithas 1940 metais paskelbė savo Tomo laisvės teorijos tyrimus.⁴⁵

⁴² *Acta Apostolicae Sedis*. Vol. 6. Roma, 1914. P. 384–386.

⁴³ Ten pat. P. 386.

⁴⁴ V. J. Bourke. Thomas Aquinas // *The Encyclopedia of Philosophy*. Ed. P. Edwards. New York: Macmillan, 1967. P. 114.

⁴⁵ Pranešimas XVI kasmetiniame Amerikos Katalikų filosofinės asociacijos susitikime Detroite tema „Intelligence and Liberty“, atspausdintas 1941 metais žurnale *The New Scholasticism*. No. 1. P. 1–17.

Nors jis tvirtina pritarius *Sacra Studiorum Congregatio* paskelbtai interpretacijai, kuri dvelkia aiškiu intelektualizmu, vis dėlto leidžiasi į valios ir intelekto sąveikos bei santykio laisvame žmogaus veiksmo problemos analizę, po kurios tvirtina, kad laisvas veiksmas (= laisvas pasirinkimas) yra tolygaus abiejų sielos galių – intelekto ir valios – bendradarbiavimo rezultatas. Abiejų galių būtinumą jis aiškina materijos-formos perskyra: materialiai laisvas veiksmas esąs valingas, formaliai – racionalus; tiek formalusis, tiek materialusis principai vieniui, kurį jie sudaro, būtini, kiekvienas atskirai jie nėra nei pakankami, nei įmanomi. Jau Domas Odonas Lottinas O. S. B. 1929 metais atkreipia dėmesį, kad formos-materijos perskyra labiausiai tinka, aiškinant valios ir intelekto santykį laisvame veiksmo, tuo labiau, kad juos naudoja ir pats Tomas.⁴⁶ Ilgiems dešimtmečiams toks Tomo laisvo veiksmo interpretacijos būdas tapo nekvestionuojamas.

1947 metais kitas jėzuitas Henris J. Renardas paskelbia straipsnį, kuriame tyrinėja metafizinę laisvo veiksmo struktūrą ir prieina prie tų pačių išvadų, kaip ir Smithas.⁴⁷ Jo straipsnis iliustruoja, kaip tradicinė Billuart moralinio veiksmo schema, kurią iš esmės Renardas pakartoja, padeda įveikti 24 tezių autorių įteisingą intelektualistinę Tomo minties interpretaciją. Renardas nuosekliai analizuoja intelekto ir valios veiksmų seką, sudarančią laisvą veiksmą: a) pirmąjį intelekto veiksmą, bendrojo gėrio suvokimą, b) pirmąjį, arba paprastą, valios bendrojo gėrio norą, c) intelekto patvirtinimą,

kad tikslą galima pasiekti, d) intenciją, antrą valios veiksmą – šio tikslo norą, e) priemonių tikslui pasiekti tyrimą, arba svarstymą (intelekto veiksmą), f) sutarimą, arba valios orientaciją į tinkamas priemones, g) galiausiai pasirinkimą, arba galutinį praktinį sprendimą (bendrą valios ir intelekto veiksmą). Remdamasis šios struktūros tyrimu, Renardas teigia, kad Tomo žmogaus laisvės teorijoje svarbiausia – valios ir intelekto sąveikos problema. Abi sielos galios laisvame veiksmo esančios tolygiškos svarbės ir abi jame būtinos. Tokia procedūra, kai abiejų sielos galių tolygumas grindžiamas nuoseklios laisvo veiksmo schemos elementų analize, po Renardop publikacijų tapo klasikine. Pagal kitą klasikinę procedūrą abiejų galių tolygumą ir būtinumą jis aptaria materijos-formos perskyros požiūriu. Tas pačias procedūras ir tas pačias idėjas Renardas išdėsto kitais metais publikuotoje knygoje *The Philosophy of Man*.⁴⁸

1950 metais dar vienas jėzuitas George'as P. Klubertanzas kvestionuoja galimas Billuart schemos implikacijas. Jis laisvą veiksmą išskaido į keletą chronologiškai ir ontologiškai skirtingų elementų.⁴⁹ Klubertanzas siekia įrodyti, jog Tomo laisvės teorijoje moralinis veiksmas, kaip ir jo subjektas, nepaisant daugybės jį sudarančių etapų bei jį formuojančių galių daugio (jusliškumo, vaizduotės, noro, supratimo ir t. t.), visų pirma turi būti suvokiamas kaip substanciali vienovė. Tačiau išvalga, kad daugybė laisvo veiksmo elementarių funkcijų kalba apie jo nevienalytiškumą, nebuvo iki galo išskleista. Klubertanzas neatmeta nei chronologinės, nei ontologinės elementarių veiksmų

⁴⁶ D. O. Lottin. Le libre arbitre chez saint Thomas d'Aquin // *Revue thomiste*, 1929, No. 12, perspausdintas *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles*. Vol. 1. Louvain-Gembloux, 1942. P. 77–205.

⁴⁷ H. J. Renard. The Functions of Intellect and Will in the Act of Free Choice // *The Modern Schoolman*. 1947, No. 2. P. 85–92.

⁴⁸ H. J. Renard. *The Philosophy of Man*. Milwaukee: Bruce Pub. Co., 1948.

⁴⁹ G. P. Klubertanz. The Unity of Human Activity // *The Modern Schoolman*. 1950. No. 27. P. 75–103.

sekos. Kita vertus, kaip ir Smithas bei Renardas, *liberum arbitrium* jis suvokia kaip tolygių principų, tolygių sielos galių – valios ir intelekto – sąveikos padarinį, o formos-materijos perskyros terminiją laiko labiausiai tinkama šiai sąveikai aprašyti.⁵⁰

Po trejų metų, 1953, pasirodė Klubertanzo vadovėlis *The Philosophy of Human Nature*.⁵¹ Jo X skyrius – apie Tomo valios ir laisvos žmogaus veiksenos sampratą. Čia pateikiama klasikinė procedūra: analizuojama metafizinė, Billuart pavyzdžio, laisvo veiksmo struktūra. Tačiau Klubertanzo išvados neklasikinės: akcentuojamas Tomo etikos voliuntarizmas. Laisvas veiksmas esąs sudarytas iš: a) *velle*, arba „valios kaip prigimties“, veiksmo, kuris ir veiksmo vykdymo, ir jo specifikacijos metu turįs būti būtinas; šio veiksmo objektas – tiesiog (*simpliciter*) gėris, be jokios determinacijos; b) intencijos; šis valios veiksmas taip pat turįs būti būtinas ir veiksmo vykdymo, ir jo specifikacijos atžvilgiu; c) svarstymo, arba praktinio silogizmo, kuriame nesą jokio būtinumo; d) sutarimo; e) pasirinkimo, kurį Klubertanzas vadina „valia kaip protas“ ir aiškina formos-materijos perskyros terminais; f) įsakymo, kuriuo valia inicijuojanti kitų galių veikseną; g) pagaliau *uti* arba *frui*, naudojimo arba džiaugsmo, valios veiksmų, pasiekus objektą.⁵² Valios ir intelekto veiksmis, pasak Klubertanz, derėtų laikyti tik c-e elementus. Kituose viešpataujanti valia, laisva galia, kurios veikimo

negali inicijuoti jokios sukurtos priežasties veikiančios priežastingumas, galia, per kurią žmogus nustato galutinę savo veiksenos kryptį. Ji esanti laisva net tuomet, kai intelektas mąsto ir suvokia Dievą. Valia nesanti Jam būtinai ištikima veiksmo vykdymo metu.⁵³

1955 metais Servais Théodore Pinckaers O. P. paskelbia straipsnį, kuriame visiškai atmeta tradicinę Billuart žmogaus veiksmo interpretaciją.⁵⁴ Jis pateikia supaprastintą moralinio veiksmo schemos variantą priežastingumo terminais. Pasak jo, Tomui pirmasis noras (*simplex volitio*) nėra koks nors pradinis laisvo veiksmo etapas, perduodantis estafetę kitiems, juos inicijuodamas. Jis dinamiškai pereina į visus kitus valios veiksmus: iki pat priemonių pasirinkimo ir naudojimo. Jis esąs tapatus ir intencijai. Perskyra čia tik racionali. Intencija yra tas pats *velle*, tik santykiyje su priemonėmis. Pirmasis noras nesąs neveiksmingas *velleitas*. Jis – viso valios veiksmingumo pagrindas (*voluntas*).

1957 metais Gilsonas knygoje *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas* labai išsamiai ir gana tiksliai išdėsto Tomo valios, intelekto, laisvos žmogaus veiksenos sampratą.⁵⁵ Jo interpretacija akcentuoja du dalykus: ryšį tarp bendrojo gėrio ir dalinių gėrybių bei veiksmo vykdymo laisvę. Intelektas ir valia, pasak jo, tampa prioritetiniiais vienas kito atžvilgiu, priklausomai nuo požiūrio. Pats savaime (*per se*) intelektas esąs kilnesnis ir pranašesnis už valią. Valia juda, siekdama intelekto suvokiamo objekto. Tačiau intelekto funkcionavimas esąs dalinė gėrybė. Kadangi bendrasis gėris yra

⁵⁰ Ten pat. P. 101–102.

⁵¹ G. P. Klubertanz. *The Philosophy of Human Nature*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1953. P. 444. Vadovėliu šią knygą vadiname dėl mokyklinių priemonių: tomistinės etikos sąvokų žodynas (tik anglų kalba, lotyniškų terminų nėra), pagrindinės Tomo etikos tezės ir matematinių įrodymų būdu sumodeliuoti jų įrodymai, kiekvieną skyrių lydi rekomenduojamos literatūros sąrašas.

⁵² Ten pat. P. 230–244.

⁵³ Ten pat. P. 230–236.

⁵⁴ S. T. Pinckaers. La structure de l'acte humain suivant saint Thomas // *Revue Thomiste*, LV, 1955. P. 393–412.

⁵⁵ É. Gilson. *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*. London: Victor Gollancz LTD, 1957. P. 502.

nuosavas valios objektas, šiuo atžvilgiu valia aukštesnė už intelektą ir gali jį judinti. Taigi valia ir intelektas abipusiai sąveikauja ir judina vienas kitą. Pasirinkimas, *liberum arbitrium* veiksmas, substancialiai yra valios veiksmas, nes jo forma yra judėjimas į gėrį, nors jame dalyvauja ir intelektas. Moralinė veiksmena visiškai priklausanti nuo žmogiškojo asmens, ji esanti autonomiška. Tiesa, jai turi įtakos išoriniai įstatymai, kurie numato jos tikslą. Tačiau valia išlieka savęs pačios valdovė. Gilsonas aprašo metafizinę laisvo veiksmo struktūrą. Tačiau ne pagal *Summae Theologicae Prima Secundae*, bet pagal *De Malo* q. 6. Čia Tomas laisvą veiksmą suvokiąs kaip svarstymų-sprendimų seką, kurios pradžia yra pirmasis valios noras, inicijuojamas išorinio judintojo – Dievo.⁵⁶

1960 metais Josephas Lebacqz S. J. puikioje knygoje *Libre arbitre et jugement*, kuri yra bene iki pat šių dienų išsamiausia ir geriausia *liberum arbitrium* galios sampratos istorinė analizė, grįžta prie neoscholastikos tyrinėtojų gyvai diskutuotos problemos: santykio tarp galutinio praktinio sprendimo ir pasirinkimo.⁵⁷ Ši problema buvo aptariama Billuart metafizinės struktūros kontekste, paprastai formosmaterijos perskyros terminais. Lebacqz nustato, kad Tomo sistemoje ji yra labai neapibrėžta, ir nesėkmingai ieško pagrindo paties Akviniečio tekstuose šiam neapibrėžtumui išspręsti. Pasak jo, Tomo, kaip ir jo pirmtakų, sistemoje *liberum arbitrium*, arba laisvo apsisprendimo, problema redukuojama į valios ir intelekto santykio klausimą. Lebacqz akcentuoja tai, ką ir Gilsonas: *liberum arbitrium* Tomui iš esmės esąs valios veiksmas. Tiesa, valia iš prigimties priklausanti nuo proto: juk jai reikalingas

tarpininkas, kad ji galėtų gauti savo objektą. Ir pasirinkdama ji naudojasi intelekto funkcijomis: gretinimu, pirmenybės teikimu. Vis dėlto abi sielos galios pasirinkimo veiksmė nėra tolygios. Perėmęs iš savo pirmtakų visas pozityvias išvalgas, Tomas, pasak Lebacqz, pasiūlė originalų sprendimą. Priskyręs laisvą apsisprendimą valiai, jis išsaugojo *liberum arbitrium* veiksmo vienybę, kuri tampa problemiška, jei pasirinkimą suvokiame kaip dviejų galių veiksmą; be to, jis neatmetė intelekto dalyvavimo.

1961 metais Reginaldas G. Doherty's O. P. Popiežiškajame *Angelicum* Universitete Romoje apgynė disertaciją apie skirtingas sprendimo rūšis Tomo doktrinoje.⁵⁸ Ji liudija, jog archaiška Tomo etikos samprata Billuart ir *Sacra Studiorum Congregatio* dvasia vis dar gyva. Kalbėdamas apie praktinį pažinimą, praktinius sprendimus ir praktinę veiksmą, Doherty's pristato nuoseklia, tradicinę dvylikos elementarių veiksmų, sudarančių moralinių veiksmą, seką. Laisvas veiksmas esąs tarsi dviejų galių „žingsnelių“ seka. Tarsi nebūtų Pinckaerso ir kitų autorių tyrinėjimų, Doherty's teigia, kad būtent šios sekos analizė leidžianti tinkamai spręsti visas problemas, susijusias su Tomo laisvos žmogaus veiksmos samprata.

Tais pačiais 1961 metais Klubertanzas paskelbia straipsnį, kuriame trečią sykį mėgina išjudinti tradicinės, konservatyviosios, Tomo etikos interpretacijos pamatus.⁵⁹ Šį kartą

⁵⁷ J. Lebacqz. *Libre arbitre et jugement*. Paris: Bruges, Desclée de Brouwer, 1960.

⁵⁸ R. G. Doherty. *The Judgment of Conscience and the Judgment of Prudence in the Doctrine of St. Thomas Aquinas*. Disertatio ad lauream in facultate S. Theologiae apud pontificium Athenaeum „Angelicum“ de Urbe. The Aquinas Library. Illinois: River Forest, 1961.

⁵⁹ G. P. Klubertanz. *The Root of Freedom in St. Thomas's Later Works // Gregorianum*. 1961. No. 42. P. 701–724.

⁵⁶ Ten pat. P. 236–270.

aiškindamas pasirinkimo veiksmą, jis sustoja prie formos-materijos perskyros. Klubertanzas nurodo, kad analizuojant paties Tomo tekstus, šie terminai pasirodo esą gana problematiški. Tai nesanti pirminės materijos ir substancinės formos perskyros analogija. Ją veikiau derėtų suvokti kaip substancijos ir akcidentinės formos santykio analogiją. O tokiu atveju abiejų principų statusai nėra vienodi. Tiesa, Klubertanzo straipsnio tikslas – kitas. Remdamasis pokyčio teorijos išvadomis, jis mėgina pristatyti Tomo laisvės teoriją remdamasis ne anksčiau taisytais (*De Veritate* ir *Summae Theologicae Prima Pars*), kaip įprasta, bet vėlyvaisiais veikalais. Pasak jo, būtent vėlyvasis, brandusis, požiūris į laisvės klausimą turėtų būti laikomas tikrąja Tomo pozicija. Laisvės pagrindas Tomo etikoje esąs sielos racionalumas, arba intelekto gebėjimas reflektuoti savo ir valios veiksmus.

1985 metais Patricas Lee straipsnyje, kuriame gretina Tomo ir Joano Dunso Skoto etikos teorijas, grįžta prie Gilsono ir Lebacqz tezės, jog Tomo sistemoje *liberum arbitrium* yra iš esmės valios veiksmas.⁶⁰ Taigi jis kvestionuoja įprastą intelektualisto charakteristikos priskyrimą Akviniečiui ir įrodinėja, kad Tomas, kaip ir Skotas, esąs voliuntaristas.

1987 metais Walgrave'o straipsnis padvelkia neoscholastine *Angelicum* universiteto dvasia.⁶¹ Laisvos žmogaus veiksena problematika čia tradiciškai svarstoma vienas po kito einančių pažinimo ir siekimo veiksmų sekos, esą sudarančios laisvą žmogaus veiksmą, kontekste.

1991 metais Davidas Gallagheris paskelbia puikų straipsnį, kuriame labai išsamiai tyrinėja tomistinę valios kaip racionalaus siekimo sampratą.⁶² Jo tyrimas ne tik pagrindžia būtiną ir tolygų abiejų sielos galių dalyvavimą laisvame veiksmo, bet apskritai eliminuoja valios ir intelekto priešstatymo galimybę. Dar viena reikšminga Gallagheris straipsnio implikacija: požiūrio į laisvą žmogaus veiksmą kaip į nuoseklią elementarių valios ir intelekto veiksmų seką atmetimas. Mat jis perinterpretuoja Tomo valios santykio su jos objektais teoriją. Valios santykis su skirtingais objektais (tikslais ir priemonėmis) iš esmės esąs jos santykis su konkrečiu suvokiamu objektu ir šio objekto siekimo pagrindu (*ratio appetibilitatis*), arba tam tikru formalumu. Perskyra tarp objektų esanti „perskyra tarp konkretaus objekto ir to, kieno šviesoje jis gali būti matuojamas“.⁶³ Valia nesiekianti būtinai to ar kito objekto, nes jis neapimamas viso formalumo, dėl kurio yra siekiamas. Objektas tik dalyvauja tame formalume. Valia būtinai siekianti to, kas priklauso objektų formai, jų *ratio appetibilitatis*, bet ne pačių daiktų. Bet kokio objekto ji siekianti tik dėl to formalumo.

Tais pačiais, 1991, metais Finnisas publikuoja straipsnį, kuriame kvestionuoja neoscholastinę laisvo veiksmo struktūros sampratą.⁶⁴ Laisvas veiksmas esąs procesas, kuriame keblu išskirti ontologinę, o tuo labiau chronologinę seką. *Intentio* ir *electio* esąs tas pats veiksmas. Jie skiriasi tik formaliai. Dėl valios objektų perskyros Finnisas išsako tą pačią

⁶⁰ P. Lee. The Relation between Intellect and Will in Free Choice according to Aquinas and Scotus // *The Thomist*. 1985. No. 49. P. 321–342.

⁶¹ J. Walgrave Reason and Will in Natural Law // *Lex et libertas. Freedom and law according to St. Thomas Aquinas*. Edited by L. J. Elders SVD and K. Hedwig. Pontificia Accademia di S. Tommaso e di religione Cattolica, 1987. P. 67–81.

⁶² D. M. Gallagher. Thomas Aquinas on the Will as Rational Appetite // *Journal of the History of Philosophy*. 1991, No. 4. P. 559–584.

⁶³ Ten pat. P. 578.

⁶⁴ J. M. Finnis. Object and Intention in Moral Judgments according to Aquinas // *The Thomist*. 1991, No. 55. P. 1–27.

mintį, kaip ir Gallagheris: tikslas ir priemonės esą tas pats konkretus objektas.

1994 metais Danielas Westbergas vėl svarsto intelekto ir valios santykio klausimą.⁶⁵ Pasak jo, laisvame veiksmo valia ir intelektas funkcionuoja glaudžiai susiję. Jie veikia ne nuosekliai vienas po kito, bet harmoningai tuo pat metu. Taigi Tomo pozicija nesanti nei intelektualistinė, nei voliuntaristinė, o laisvas veiksmas jo sistemoje negalys būti redukuojamas į kokių nors ontologiškai ar chronologiškai skirtingų elementų seką. Ypatingą dėmesį Westbergas skiria galimoms Tomo valios teorijos implikacijoms dėl intelektualinio determinizmo paneigti. Priskyrimas valiai *potentia passiva* apibrėžimo, pasak jo, neimplikuoja determinizmo, jeigu jį suprantame aristotelinės metafizikos kontekste. Kaip aiškina Westbergas, pasyvi potencija yra techninis terminas, taikomas tiek intelektui, tiek valiai, ir reprezentuojantis aristotelinio principo „visa, kas juda, judinama kieno nors kito“ funkcionavimą Tomo sielos galių teorijoje. Pasyvi potencija, pagal Akviniečio apibrėžimą, esanti „principas, kuriuo kas nors judinama kieno nors kito, kadangi jis yra kas nors kitas“.⁶⁶ Tiek intelektas, tiek valia yra pasyvios galios (pasyvios potencijos) savo objektų atžvilgiu. Potencijos redukuojamos į aktus (veiksnius). Jos tampa aktyvios ir įgalina asmenį būti veiksniumi.

Tais pačiais, 1994, metais Gallagheris publikuoja straipsnį, skirtą valios veiksmo racionalumo ir laisvės suderinamumo Tomo sistemoje problemai.⁶⁷ Jis, kaip ir Westbergas, atmeta intelektualistinę Tomo etikos interpretaciją ir

sprendžia problemas, susijusias su tolygios abiejų galių sąveikos samprata. Pasak jo, valia kontroliuoja, koku būdu veiksniumi vaizduojamas gėris. Žmogus galys apgalvotai neleisti sau suvokti gėrį (apgalvota ignorancija), jis galys valingai formuoti savo charakterį tokiu būdu, kad vienos gėrybės jam pasirodytų esančios geresnės už kitas, pagaliau jis galys svarstyti kokius nors veiksmo aspektus arba nesvarstyti. Žmogaus valia, pasak Gallagherio, fundamentaliai kontroliuoja tai, kaip jai pasirodo gėrybės. Tačiau toks klausimo sprendimas skatina uždarą, ydingą ciklą. Jo išvengtume, jei nesuvoktume laisvo veiksmo kaip chronologiškai skirtingų elementų sekos, juk veiksmo vykdymas ir jo specifikacija nėra skirtingos laiko atžvilgiu funkcijos. Valia „seka“ protą veikiau ontologiškai negu chronologiškai. Chronologinę tapatybę padeda suvokti visų veiksmų redukavimas į asmenį. Juk veikia jis, o ne jo galios. Vis dėlto neaiškumų Tomo laisvės teorijoje, pasak Gallagherio, lieka pakankamai daug. Mat laisvės klausimas priklausęs ne racionaliai paaiškinamų dalykų, o paslapties kategorijai.

Išvados

Neoscholastinių Tomo laisvės teorijos interpretacijų palikimas XX šimtmečio tyrinėtojams ilgą laiką kliudė deramai suvokti autentišką Akviniečio mąstymą. Jos paliko modelius ir schemas Tomo minčiai analizuoti: laisvo veiksmo kaip chronologiškai skirtingų elementarių valios ir intelekto funkcijų sekos sampratą, formos-materijos perskyrą kaip įrankį aiškinti valios ir intelekto sąveiką laisvame veiksmo. Jos paliko aiškias nuorodas laikyti Tomą intelektualiniu deterministu. Jos paliko ir kai kurias neišspręstas problemas, pavyzdžiui, metafizinės laisvo veiksmo struktūros, valios ir intelekto

⁶⁵ D. Westberg. Did Aquinas Change his Mind about the Will? // *The Thomist*. 1994, No. 58. P. 41–60.

⁶⁶ IX *Metaph.*, lc. 1, 1777.

⁶⁷ D. M. Gallagher. Free Choice and Free Judgment in Thomas Aquinas // *Archiv für Geschichte der Philosophie*. Berlin, 1994. Vol. 76. P. 247–277.

santykio *liberum arbitrium* veiksmė, pasirinkimo ir galutinio praktinio sprendimo santykio ir kitas.

Visą XX šimtmečio tyrimų istoriją galima laikyti vadavimusi iš šio palikimo. Istoriniai Tomo veikalų ir jo biografijos tyrinėjimai suteikė galimybę analizuoti jo mintį istoriniame jos kontekste, matyti jos evoliuciją, nebeleido traktuoti jo kūrybinio palikimo tarsi sukurto belaikėje ir beerdvėje transcendencijoje. Dėl to ėmė griūti ir neoscholastiniai Tomo minties

interpretavimo modeliai, susiformavę palaikant būtent tokį įvaizdį. Natūralu, kad juose buvo akcentuojami dalykai, apie kuriuos Tomas kalba dažniau ir kuriuos plačiau aiškina. Taigi neoscholastinė Tomo laisvės teorijos interpretacija buvo suformuota *De Veritate* ir *Summae Theologicae Prima Pars* pagrindu. Tiesą sakant, ne tik neoscholastinė. Visų žymiausių ankstesniųjų šimtmečių Tomo komentatorių interpretavimas šiuo atžvilgiu toks pat.

THE XXth CENTURY'S INVESTIGATIONS OF ST. THOMAS AQUINAS' THEORY OF HUMAN FREEDOM (I)

Lina Šulcienė

Summary

In this article, the author reviews some lines of research in St. Thomas Aquinas theory of human freedom in 20-th century. Two basic lines of investigation are introduced. The first one considers Aquinas' conception of natural law (the question of the status of his ethics) and has the presuppositions of his solution of the problem of human freedom in focus. The studies of this type put in question traditional Neothomist view maintaining that Aquinas' ethics is theory of natural law which it the basis of the free

human actions, so that man's practical decision is deducible from the first principles of natural law.

The second line of investigation, introduced in this article, discusses Aquinas' general theory of freedom and free human activity. The wide spectrum of problems is analyzed, e.g. the problem of the structure of a free action, the problem of the relationship between will and intellect, as well as two widely discussed topics from Aquinas' theory of freedom: intellectual determinism and voluntarism.

Įteikta 2000 12 10